

Etimológiai, jelentéstani és szintaktikai adalékok¹

9. Közbeékelt mondatok és mondatrészek

LIIMOLA a Wogulische Volksdichtung legutóbb megjelent kötetében (III. kötet, 1956) egy manysi mondathoz olyan magyarázatot fűz, amelynek tanulságos elvi megállapításait érdemes kissé közelebbről megvizsgálni.

Az eredeti msi mondat, amelyhez a magyarázat csatlakozik, így szól: *am matʳsir mātarrt iōxtalaʳ zt, p̄ikim k̄χōts̄aritaβs* (47) 'bei mir sind gewisse Wesen gewesen, mein Bauch wurde (von ihnen) verbrannt'. KANNISTO ehhez a mondathoz megjegyzi, hogy „eigentümlich ist der Nominativ *am* 'ich'” (215). KANNISTO megjegyzését LIIMOLA uo. a következő magyarázattal egészíti ki: „Die russische Übersetzung „у меня какие-то были” ist wahrscheinlich ungenau. *am* kann sich nämlich an das Wort *p̄ikim* anschliessen, und die dazwischen stehenden Worte bilden wohl nur einen Zwischensatz. Die Übersetzung würde also folgenderweise lauten: 'Mein — es sind gewisse Wesen gekommen — mein Bauch würdē (von ihnen) verbrannt'.” (A mondat egyébként megismétlődik uo. a 48. lapon, de a bevezető *am* szó nélkül.)

KANNISTO tehát az *am*-ban az első személy névmásának alapalakját ('én') látja, LIIMOLA szerint az *am* itt birtokos névmás értelmében van használva (mint pl. uo. a 49. lapon *am k̄ātumnā* 'az én kezembe', vagy *am p̄iris̄am* [VogNGy. I, 4] 'az én fiacskám'; l. pl. NyK. LVIII, 86), és csupán — sajátos módon — egy egész közbeszúrt mondat választja el a birtokszavától ('az én . . . hasam').

Mi tehát itt az *am* szerepe?

Csak nemrég foglalkoztunk hasonló szerkezetekkel (l. NyK. LVIII, 75 kk.); ott a mondat élére tett névmásban kiemelt mondatrészt (domináló képzetet) láttunk. Hadd idézzünk itt két példát: m si: *am — l̄āwi — simtal-majttal jār̄en p̄āχātur, χumim ta* (VogNGy. IV, 171) 'nékem — mondja — a szívtelen-májttalan hős, az a férjem'. Ezt a mondatot így értelmeztük: 'én (ami engem illet), — a szívtelen-májttalan hős, az a férjem'. Egy *ch anti* példa: *naŋ p̄ā naŋ ūla, mā p̄ā mā ūll̄am* (STEINITZ, Ovd. I, 75) 'du — lebe du nur, ich — ich lebe auch'. Talán még ezeknél is meggyőzőbb példa a következő komi mondat: [Az elbeszélésben arról van szó, hogy Krisztus kiszabadítja a pokolból a lelkeket és csillagokká változtatja őket. Erre a pokol panaszkodik: „Hát én hogyan fogok mármost megélni emberek nélkül?” Krisztus felelete így hangzik:] *te — šuȳe — kurit̄šan j̄ezen da tabak-š̄inen tejad gorš̄id t̄ire-na* (Volksd. der Komi 230) 'te (nom.) — úgymond — a te (adessivus-genitivus) torkod megtelik majd még dohányzó emberekkel és dohányfüsttel'. A *te* értelme tehát: 'te, ami téged illet, hogy tereád micsoda sors vár, — hát . . .'

¹ L. NyK. LVII, 240.

Itt tehát élesen elkülönül a személyes névmásul használt névmás (*te 'te'*) ugyanennek a szónak birtokos névmásul használt *adess.-gen.-i tejad* ('tuus') alakjától.

Az itt tárgyalt msi mondat *am*-jában is csak domináló képzetet látunk. [Az otthon maradt vadásztól kérdezik a társai: „Miért nem készítetted ebédet?” Erre az ember ezt feleli:] „Én (nom.) — ami azt illeti, hogy én miért nem főztem ebédet —, hát bizonyos lények voltak itt, és azok megégették a hasamat.”

Ami mármost LIIMOLA másik megállapítását, a „bizonyos lények jöttek” mondatot illető megjegyzését illeti, kétségtelen, hogy itt valóban csupán egy közbeszúrt mondatról van dolgunk. Ilyen közbeszúrások (még hosszabb közbeékelések is) igen érdekesek abból a szempontból, hogy rendszerint nem bontják meg a vezérmondatnak a szerkezetét, hanem különálló egységek maradnak a mondaton belül. Ez a (különösen a komiban gyakori) jelenség erős szerkesztési érzékre, nagy koncentráció készségre vall (l. NyK. LVIII, 83). Így megtörténhetik, hogy — anélkül, hogy ez a beszélőre zavarólag hatna — két szorosan együvé tartozó mondatrész közé (pl. jelző és jelzett szava közé) ékelődnek más mondatrészek, mint pl. a következő komi mondatokban: Ud. *kittšə taja mi'an loji špiška?* (ZürjSz. 176) 'hová lett ez a mi gyújtónk?' (Itt az együvé tartozó *taja mi'an špiška* kapcsolat közé ékelődik a *loji* 'lett' szó.) Le. *sija vodis u'ni pi'd* (VdKomi 14) 'der Knabe legte sich schlafen' (tkp. 'az, vagy: ő, lefeküdt aludni, a fiú'). *si'a šojis sije kištalem šidjastz pomjid* (uo. 16) 'dieser Hund frass die ausgeschüttete Suppe'. (Itt a *si'a* [nom.] a mondat legvégére tett *pomjid* szóhoz, a *si'ə* [acc.] a közvetlenül utána következő *kištalem šidjastz* kifejezéshez tartozik.) Pr. *sije-ke sar sajad munem berin šetan menim pite* (uo. 78) 'wenn du diesen deinen Sohn, nachdem du den Zar heiratest, mir gibst' (tkp. 'ha azt . . . [ti.] fiadat'). (A névmás ilyenkor gyakran már igazi határozott névelő értelmű, és ennek ellenére egy másik szólam elszakíthatja a főnevétől.)

Már nem mondatrészek, hanem teljes mondatok vannak közbeékelve a következő komi mondatokban: Pr. *ta'-vun — esten-esten sad vijim ij sadjiš — šuwe — zel gaža —, sija — šuwe — guläitni kutas sadjin* (VdKomi 123) 'heute wird sie — dort und dort ist ein Garten, und der Garten ist — sagt er — sehr lustig — (dort) im Garten — sagt er — spazieren gehen'. (A vezérmondat: *ta'-vun sija guläitni kutas sadjin* 'ő ma sétálni fog a kertben'). *mə — šuwe — kišše nastä-šša sarovna, sije koršni muna* (uo. 131) 'ich — sagt er —, man hört von Prinzessin Anastasia —, sie suchen gehe ich'. *te — pe, pətəpa — pe — loye, keł'seg vətš!* (uo. 234) 'du — sagt er — die Sündflut kommt, — sagt er —, baue eine Arche!' *šid'že mene lokte da kišze!* (uo. 103) 'so kommet auch und gehorchet mir!' (tkp. 'ugyanúgy rám is — jöjjetek — és — hallgassatok!'). *sija, epət pemdis, ij piris u'ni bara* (uo. 153) 'er kehrte — es war wieder finster geworden — wieder zum Übernachten ein'. *mentšim — efi meš v.li — sije nuvīs* (uo. 117) 'ich hatte eine einzige Kuh, die hat er von mir weggeführt' (tkp. 'tőlem — egyetlen tehenem volt — azt elvitte'). Vm. *te-pe — tittsa lebe, sili — pe — lji!* (uo. 390) 'du — sagt er —, ein Vogel fliegt dort, auf den schiesse!' *lijasse, lok, vi d'žedli!* (uo. 369) 'komm, schau dir seine Knochen an (csontjait — gyere — nézd meg)!'. V. *oli: sni-vili sni — menim vištalni reg'd — vo, međ, kojmėđ* (uo. 397–8) 'sie lebten — ich kann es ja rasch erzählen — ein Jahr, ein zweites [Jahr], ein drittes [Jahr]'.
(Idézett példáink közül néhányban a közbeszúrt mondat már egy-egy kötőszóval (*da, ij*), vagy egy-egy mutató névmással (*sije, sili*) van a mondat

szerkezetébe beillesztve. Persze a komi szövegekben találunk példát szerkezet-
tévesztésre [pl. VdKomi 47, 242, 381, 384] és szerkezetkeveredésre is [l.
pl. NyK. LVI, 28, ALH. II, 243].)

De egészen szokatlan méretű lehet ez a közbeszúrás az izsmai komiban,
amire A. Sz. SZIDOROV hívta fel a figyelmet a Лингвистический Сборник-
ban (Академия Наук СССР, Коми Филиал. Серия лингвистическая.
Выпуск 2. Сыктывкар, 1952), „Некоторые особенности синтаксического
строя северного (ижемского) диалекта коми языка” c. tanulmányában
(68 kk.). Ebben a cikkében és az ugyanabban a füzetben (82—90) között
izsmai dalokban (Бытовые лирико-эпические ижемские песни) ilyen
mondatokat találunk: *turna-ota ig sut korni viđžjaste* (69) 'nem álltam
oda a te füves-széles rétjeidet kérni' (szó szerint: 'füves-széles[eket] nem
álltam oda kérni rétjeidet').

*kizes tai menam paledema tšeskiđ unmes,
pukeveđ tai menam paledema perinaei viłš,
sobolinei tai menam paledema šonid eđdala ulš,
koz-pu tai menam paledema krevate viłš ...* (84)
'az én mély édes álmodat felriasztották,
péhelypárnámról felriasztottak,
meleg cobolytakaróm alól fölkeltek,
fenyőfa-ágyamról fölkeltek ...'

(szó szerint: 'mélyet bizony felriasztották édes álmodat, pelyhes bizony fel-
riasztottak párnámról, cobolyprémes bizony fölkeltek meleg takaróm alól,
fenyőfából való bizony fölkeltek ágyamról').

Más példák: *kar-tir voinnid ředen-vužžen* (69) 'egész városnyi rokonsággal
jöttetek' (tkp. 'város-teli² — jöttetek rokonsággal'). *nol-pelesa vartam mi tša
rinššin* (84) 'négysarkú szép gabonaszárítóban csépelünk' (tkp. 'négysarkú
— csépelünk szép gabonaszárítóban'), stb.

10. A komi allativus használatához

Az Ural-Altäische Jahrbücher Toivonen-émlékfüzetében (a folyóirat
XXVIII. kötetének 225. lapján) már utaltam SZIDOROVNAK az előbbi pontban
idézett cikkére, amelyben (a 79. lapon) a komi allativusnak egyik (mozgást
jelentő igékkel kapcsolatos) különös használatáról szól. Példái (az izsmai
nyelvjárásból): *luteja zmeja orde sily kar ulas i voisniš* 'к лютому змею (они)
пошли, как раз к окраине его города' (azaz: 'a kegyetlen sárkányhoz
éppen az ő városa alá [tkp. neki (allat.) a város(a) alá] érkezték'); *kare pıras
i mune kajin sarly dvoreťsas* 'войдет в город и пойдет к царю Каину в его
дворец' (azaz: 'bemegy a városba és elmegy K. cárnak [allat.] a palotájába'
(vagy, SZIDOROV fordítása szerint: 'K. cárhoz, az ő palotájába').

SZIDOROV így magyarázza ezt a feltűnő használatot: „При глаголах
движения дателный падеж в северном диалекте часто сопутствует мест-
ному падежу, семантически обозначая субъекта принадлежности по
отношению к объекту, выраженному местным падежом.”

² esetleg: 'egész várossal'.

SZIDOROV igen kevés (mindössze két) példára támaszkodik, és mindkét példájában az allativusi határozót (az első mondatban *sil'i*, a másodikban *sarl'i*) egy illativusi határozó követi, ill. — miként SZIDOROV mondja — kíséri. A két mondatban (bár a második mondat orosz fordításában „к царю Кайну” van) az allativusi mondatrész dativus ethicusnak („odajön neki” = „hozzá”), vagy még inkább birtokos jelzőnek ('az ő városába'; 'a cárnak a palotájába') fogható fel. Ilyen alapon tkp. az allativusnak (dativusnak) a használata könnyen érthető. Mozgást jelentő igével kapcsolatban egy *ide nekem ne gyere!* — (SIMONYI, MHat. I, 304) féle mondatban szereplő *nekem dativus ethicus* közel áll az *énhozzám* értelemez (énhozzám ne gyere!). Hozzátehetjük, amit SIMONYI uo. a magyar *-nek* rag használatával kapcsolatban megjegyez, hogy ti. a *-hoz* rag »mint helyhatározó is váltakozhatik valóságos dativussal; pl. *Nyakon kötvén vivék Herodes királynak* (ÉrdyK. 434) alig egyéb, mint „H. királyhoz”. « Ugyanilyen észjárással mondhatja a komi is: Sz. *kiskini kutisni sijes i džid tšertli* (ZNépk. 125) 'az öreg ördög elé (allat.) kezdték őt hurcolni' vagy Pr. *nišes vajisni sarli* (VdKomi 76) 'a leányt elhozták a cárhoz' (tkp. 'a cárnak'), és ugyanígy mondhatja az udmurt is: *ta pi jir-sizü ajižli nuoz* (Munk., VotjNépk. 82) 'ez a fiú atyjához (tkp. atyjának) viszi a hajszálat'.³

De másfelől a genitivusi használat is könnyen érthető, hiszen a dativusnak genitivusi (birtokosjelzőül) való használata jól ismeretes a magyarból, de más nyelvekben is eléggé elterjedt jelenség (l. pl. SIMONYI: MHat. I, 307, Jelzők 140, 153 stb.).⁴ És talán nem csupán véletlen az, hogy az idézett komi mondatoknak egy részében az allativusi mondatrésznek a helye azonos a birtokosjelzőnek a helyével, vagyis megelőzi a birtokszavát.

Az allativusnak itt (SZIDOROV cikke alapján) tárgyalt használata azonban a most említett két forráson (a dativus ethicuson és a birtokosjelzőn) kívül még egy harmadik forrásból is táplálkozhatott, amire már SIMONYI fent idézett megjegyzése, valamint az ezzel kapcsolatban idézett permi példáink is utaltak (l. különösen 3. sz. jegyzetünket).

Rá kell mutatnunk arra, hogy SZIDOROV példái nemcsak csekélyszámúak, hanem egyoldalúak is. Egyoldalúak nemcsak azért, mert ez a kifejezőmód (a mozgást jelentő igékkel kapcsolatos allativus) korántsem kizárólagos sajátossága az izsmai nyelvjárásnak, hanem más komi nyelvjárásokban sem szokatlan jelenség (így különösen gyakori ez a használat az izsmaitól földrajzilag nagyon távol eső letkai nyelvjárásban), de egyoldalúak azért is,

³ A németben is pl. *jemandem sagen* mellett használatos *zu jemandem sagen* is; *er kommt mir mit solchen Ausflüchten* jelentése 'ilyen kifogásokkal jön elém v. hozzám' (tkp. 'nekem'). — Más, ugyancsak lativusi (de nem tulajdonképpeni allativusi) alkalmazást látunk pl. a következő mondatokban: Pr. *kodli pud use* (VdKomi 90), FV. *kodli use pud* (uo. 342) 'auf wen das Los fällt'. Pr. *šo pud hah seltis ešli* (= *eš-dodle*) (uo. 114, 116) 'er lud 100 Pud Getreide dem Ochsen auf' (= 'az ökrös szekérre'). *mužikli pemdis* (uo. 152) 'az emberre ráesteledett'. *ted set,ši pemdas* (uo. 255) 'ott (tkp. oda) rád fog esteledni' (tkp. 'neked sötétedni fog'). Vm. *sil'i liji* (uo. 390) 'auf den schiesse!' (L. még SZENDREY: NyK. XLVI, 118 kk. és itt alább.)

⁴ Vö. pl. V. *žeptas dādeli ki šujas* (VdKomi 408) 'keztét az embernek a zsebébe dugja'. Pr. *ješena tsarovna.li vo džas jurse puktis* (uo. 91) 'den Kopf legte er der Zarewna Helene in den Schoss'. *kojištis tsu žema:nis niļjasli* (uo. 209 — 10) 'a leányoknak arcukba fecskendezte [a forró vizet]'. Vm. *kodli moreš piris peti* (uo. 367) 'kinek (az egyiknek) mellén ment keresztül [a labda]'. Sz. *kodli šure, sil'i getir loč* (ZürjSz. 111) 'aki megtalálja annak lesz a felesége'.

mert — miként rögtön látni fogjuk — erre az alkalmazásra egyáltalán nem jellemző az allativust követő (vagy kísérő) lativusi helyhatározó.

Jellemző, hogy főleg személyes névmásokkal kapcsolatban járatos ez a kifejezésmód, de (miként SZIDOROV második példája is mutatja) főnévnek ilyen használatára is van nem egy példa.

Lássunk először néhány példát!

A) 1. Az első személy névmásával: Le. *menim laktan riņas* (VdKomi 50) 'du kommst [zu] mir am Abend'. *menim laktan-ke olni* (uo. 47) 'wenn du [zu] mir leben kommst'. *menim jēšli baba=viļe-ke manan* 'ha te hozzám feleségül jössz'. Pr. *kod-ke menim laktas tevāriš!* (VdKomi 253) 'möchte doch jemand als Gefährte [zu] mir kommen!' (Vö. Le. *me diņe-ke laktan* (uo. 48) 'wenn du zu mir kommst'. Pr. *te volin me dine* (uo. 273) 'du bist zu mir gekommen'.)

2. A második személy névmásával: Le. *tenid ņe-kor og-lakte* (NyK. XLV, 441) 'soha nem jövünk hozzád (tkp. neked)'. V. *tšaslj me tenid vola!* (ZürjSzöv. 17) 'сейчас я тебе приду'; 'megállj! (rögtön) jövök hozzád' (tkp. 'neked'; fenyegetőleg). Sz. *tšellj, me ted pīrala!* (uo. 118) 'várj csak, én bemegek!' (tkp. 'bemegek neked'; szitkozódó kifejezés). (Az utóbbi két alkalmazás dat. ethicus is lehet.)

3. A harmadik személy névmásával: Le. *silē međ mort laktis* (NyK. XLV, 427) 'őhozzá egy másik ember jött'. *silē set tšj vollēņe* (uo.) 'odajönnek őhozzá' (tkp. 'neki'). *silēn babaīd laktis silē* (VdKomi 26) 'seine Frau kam [zu] ihm'. Sz. *tšellj, silj vetla!* (ZürjSzöv. 117) 'megállj, odamegyek!' (tkp. 'odamegyek neki'). — Le. *nidale laktis vā:sile:ī orde zēleļej tui-kuža biņtšen* (VdKomi 31) 'zu ihnen, zu Wasilij, kamen alle auf dem goldenen Wege'.

B) Főnévvel: Le. *te mun važ keža iin-keža ikaīdle!* (VdKomi 72) 'geh du [zu] deinem alten früheren Herrn und deiner [früheren] Herrin!' (ráolvasó ige betegség ellen). Pr. *kulem zleļ imeiņan mortlen šēlemis daveli mune ij dušais* (uo. 220) 'Herzen und Seelen der gestorbenen böswilligen Leute kommen zum Teufel'. Vm. *aika voas korni: aikalj oz mun* (uo. 364) 'der Schwiegervater kommt ihn zu rufen: dem Schwiegervater [zuliebe] geht er nicht'. (A fordítás valószínűleg nem pontos; helyesen bizonyára így: 'zum Schw. geht er nicht'.)

Vegyük továbbá figyelembe, hogy az udmurt nyelv is ismeri az allativusnak ezt a használatát, sőt a fentebbiekhez hasonlóan az allativusnak általában széleskörű lativusi alkalmazását. Pl. *sutonovj međ koškoz luuuz!* (WICHM., VotjSpr. I, 176) 'sein Leben fahre zum Teufel!' *kužo-nju kužovj uz-ke koški* (uo. I, 4) 'wenn die Tochter des Hauswirts einen Hauswirt nicht bekommt' (tkp. 'ha nem megy [nőül] egy gazdához (allat.)'). *kiš-pu vižjad tju kuštīm, tuijezļ ebūu, suezļi* (uo. 20) 'an den Fuss deiner Birke warfen wir Feuer, nicht in die weisse Rinde, sondern in die innere Rinde'. *baštiz no kuštiz tel-kešļi* (uo. II, 164) 'er nahm sein Messer und warf es nach dem Wirbelwind'. *ton baštid ta purtte no mīnīm kuštid* (uo. II, 166) 'du nahmst dieses Messer und warfst es nach mir'. *tjēļe kiš-peļe teljos poni, kiš-piezle ūvūl, tuijezļ* (MUNK., VotjNépk. 252) 'a fehér nyirfába tüzet tettem, nem a fába, [hanem] a kérgebe'. *mānam o ig no nāļi val no soe no šui pīļi puniško* (WICHM., i. m. I, 118) 'ich hatte nur eine Tochter, und auch sie bette ich in den Schoss [allat.] der Erde nieder'. *čerod pokči pīļi vuā* (MUNK., i. m. 108) 'a kisebbik fiúra kerül a sor' (vö. komi: Sz. *vot vojis i nali rad* [ZNépk. 125] 'íme, rájuk került [most] a sor'. Vm. *i džjūd vokļi e tšered munnj* [VdKomi 352] 'die Reihe ist an dem ältesten Bruder, hinzugehen'). *beđmon vuā čortļe* (MUNK., i. m. 91) 'veszedelem jön az

ördögre'. *tani iní tinid muš pirem* (WICHM., i. m. II, 56) 'siehe, die Bienen sind zu dir schon hineingezogen'. *pot ta adamiuij* (vagy: *pot ta adami bordij*)! (uo. I, 188) 'entstehe in diesem Menschen!' *tręčli ku-ke sin usoz, so-ki med usoz sin tawij!* (uo. I, 173) 'wenn der Blick den Mond trifft, dann treffe der Blick auch diesen Menschen' (tkp. 'akkor essék rá'; allat.)! *so-ku sin uskij ta adami!* (MUNK.: MSFOu. CII, 153) 'dann lass auf diesen Menschen einen bösen Blick fallen (d. h. dann schädige diesen Menschen mit deinem bösen Blick)! *les-vu uz use, pužmer uz us bayetanež turnam turemle* (MUNK., VotjNépk. 328) 'harmat nem esik, dér nem esik az idején lekaszált szénára'. *mon so šotijli kišnoli-no bižsal* (uo. 69) 'én ahhoz, aki a ruhámat előadja (tkp. az előadóhoz) férjhez is mennék (tkp. feleségnek is futnék, ti. hozzá)'. *ta žečli luoz* (uo. 181) 'ez jóra lesz'. *őj bodijaškesal baddosle* (MUNK.: MSFOu. CII, 484) 'ich würde mich nicht auf Weidenbäume stützen'.

(L. még JEMELJANOV, Gramm. votj. jaz. 139; WICHM., VotjChr.² 136, stb.)

Mindezek alapján lehetségesnek kell tartanunk, hogy a két permi nyelvben azonos irányú fejlődés ment végbe, vagyis hogy itt az allativusnak egy olyan alkalmazásával van dolgunk, mely az allativusnak — eredetének megfelelő — régi helyhatározói használatában is gyökeredzik. Az itt tárgyalt, első tekintetre talán különösnek látszó kifejezőmód tehát ebből a forrásból is táplálkozhatott.

FOKOS DÁVID